

✓
Роменко В.Г.

Острів Хортиця
на перших картах
Нижнього Дніпра -

стр. 49-52

**ВРХІВИ
УКРАЇНИ**

СТР. 49-52

1969 4

Архівни України

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР

ЗМІСТ

ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ В. І. ЛЕНІНА

- М. Москаленко, Д. Щедрина — Партійні архіви України до 100-річчя з дня народження В. І. Леніна 3
- Б. Корогод — Перемога ленінського кооперативного плану на Україні 9

СТАТТІ

- А. Бабенко, С. Вініковецький, А. Міняйло (Вінниця) — Архівне будівництво на Вінниччині (1918—1969 рр.) 18
- М. Місерман — Організація роботи госпрозрахункових груп
- В. Панашенко — Палеографія скоропису документів Генеральної військової канцелярії (друга половина XVII ст.) 32

ПОВІДОМЛЕННЯ

- П. Чатор (Полтава) — Котляревський у дослідженнях І. Ф. Павловського (До 200-річчя з дня народження І. П. Котляревського) 43
- В. Фоменко (Запоріжжя) — Острів Хортиця на перших картах Нижнього Дніпра 49
- М. Кравець (Львів) — С. І. Шараневич 52

ОБМІН ДОСВІДОМ

- Л. Адаменко (Харків) — Використання документальних матеріалів у Харківському облдержархіві 55
- О. Зубко (Суми) — Про деякі питання готування кадрів для райміськдержархівів 57
- С. Яцишин (Львів) — Робота лабораторії по мікрофотокопіюванню і реставрації документальних матеріалів Львівського облдержархіву 57
- Н. Насонова (Донецьк) — Огляд архівів колгоспів Донецької області 59

ДОКУМЕНТИ

- Я. Погребенник — Листи Юлії Віргинії — перекладачки творів Шевченка 60
- А. Кузьменко (Полтава) — Три листи незабутнього друга Т. Г. Шевченка 64

№ 4 (96)

Липень—
серпень

РІК ВИДАННЯ
XXIII

КИЇВ — 1969

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

Н. Пайдем (Полтава) — Документальні матеріали виконавчого комітету Полтавської обласної Ради депутатів трудящих — джерело для вивчення політичного, господарського і культурного життя Полтавщини	69
П. Лобас — До історії видання та постановки на сцені творів І. П. Котляревського	72
О. Купчинський (Львів) — Документи львівських архівів про Івана Труша	78
П. Михайлина (Чернівці) — Висвітлення історії Північної Буковини XV—XVI ст. на сторінках слов'яно-молдавських літописів	81

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

М. Суленко (Львів), В. Полек (Івано-Франківськ) — Книга про політичні процеси Івана Франка та його товаришів	85
О. Компан — Дослідження з історії промисловості України у XVIII ст.	90
А. Б. (Вінниця) — Посібник з нумізматики	92
По сторінках зарубіжних архівознавчих журналів	92

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Г. Самойлович (Чернігів) — Документи про розвиток промисловості, сільського господарства і культури на Чернігівщині	93
О. Нагорний (Кіровоград) — Особисті фонди та фонди установ у Кіровоградському облдержархіві	94

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ 95

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОГО БІОГРАФІЧНОГО СЛОВНИКА

В. Полек — Літературно-мистецька і наукова Івано-Франківщина	105
--	-----

Редакційна колегія:

Бутич І. Л. (відповідальний редактор), Вовк А. О., Гордієнко Б. В. (відповідальний секретар), Гудзенко П. П., Коновалова В. С., Крячок М. І., Кузьменко В. В. (заст. відповідального редактора), Пшеничний Г. С., Стрельський В. І., Тесленко М. І., Щедрина Д. С.

Адреса: Київ, ГСП-1, Володимирська вул., 22-а. Телефон 29-40-24.

АРХИВЫ УКРАИНЫ, № 4, 1969

(На українском языке)

Выходит 6 раз в год

Літературний редактор В. С. Фіалко
Технічний редактор Ю. В. Хирге
Коректор Г. Д. Постой-Волгін

БФ 06710. Здано до складання 20.VI 1969 р. Підписано до друку 12.VIII 1969 р. Формат паперу 70 × 108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 7. Умов. друк. арк. 11,2. Облік-вид. арк. 10,1. Тираж 19850. Зам. К-121.

Київська обласна друкарня, вул. Леніна, 19.

ОСТРІВ ХОРТИЦЯ НА ПЕРШИХ КАРТАХ НИЖНЬОГО ДНІПРА

Про те, що біля останніх порогів, на Низу Дніпра, по стародавньому шляху «із варягів у греки», є великий острів, відомо ще з X століття. Про нього повідомляв і візантійський імператор Костянтин Багрянородний в 950-х роках; викладаючи події, що відбувалися за південними кордонами Київської Русі, Хортицю згадували російські літописці; острів описували у щоденниках всі, хто в наступні кілька століть відвідував Низ Дніпра. З усіх тих повідомлень і щоденників випливає, що жоден з авторів записів сам на острові не бував, а описував його за розповідями інших, інколи дуже неточними і поверховими. Від тих же анонімних свідків відомо й про інший цікавий пункт району Хортиці — про скелястий мис, поруч з яким знаходилась єдина і перша після порогів, відома багатьом народам стародавня переправа; греки називали її Крарійською, а лукоморські тюрки — Кічкаською; цими назвами позначали і мис.

Під час відвідувань переправи у різні пори року — весною, влітку і восени — було встановлено, що при періодичних змінах рівня води у Дніпрі той правобережний мис щороку на кілька місяців перетворювався у півострів і в острів; його почали називати по-різному: Дмитро Вишневецький, черкаський староста, який у 1556 р. будував прикордонне укріплення в південно-східному кінці землі, відданої його роду литовським королем¹, називав мис Кортицьким або Хордецьким островом; Еріх Лассота, папський посол, котрий проїжджав повз острів у 1594 р. до Запорозької Січі, — Кічкасом, а при поверненні перший назвав острів Малою Хортицею²; Гільом Левассер де Боплан, французький інженер на литовсько-польській службі, який у пошуках зручного місця для будівництва королівської фортеці наприкінці жовтня 1638 р. доходить до Хортиці, у своєму «Описанні України» називає мис Кічкаським³, а на складеній ним же «Генеральній карті України 1648—51 рр.» помітив його як півострів Коханіє⁴ (див. рис. 2). Але в зв'язку з встановленою непридатністю району Хортиці для спорудження там постійної фортеці Боплан останню заклав біля Кодака, а в «Описанні України» і на «Генеральній карті України» ні про Малу Хортицю, ні про колишне укріплення Вишневецького навіть не згадав.

З осіб, які писали про цей мис-острів, але самі там ніколи не були, необхідно відзначити: Михалона Литвина, польського комісара, який описував за дорученням Сейму замки Литви та України в 1544 р. і згадував про переправу Кічкас⁵, де могла знаходитись королівська застава; Іоахіма Бельського, польського історика, який писав у 1590 р. про острів Коханіє⁶, що знаходився вище Хортиці; С. І. Мишецького, військового інженера російської армії, котрий у 1730-х роках керував будівництвом Новосічинського ретраншаменту (біля нинішнього с. Покровське Нікопольського району). Але повідомлення С. І. Мишецького, об-

¹ Скальковський А. А., Поездка по Запорожским урочищам. Журнал Министерства внутренних дел. Часть XIII, 1846, стор. 65.

² Дневник Эриха Лассоты из Стеблева. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Вып. 1 (XVI ст.). Перевод К. Мельник, К., 1890, стор. 166, 185.

³ Описание Украины, Сочинение Боплана. Перевод с французского Ф. Устрялова, СПб, 1832, стор. 23.

⁴ Кордт В., Материалы по истории русской картографии. Вып. 2, К., 1910, таблица IX.

⁵ Извлеченная из сочинения Михалона Литвина: «О правах татар, литовцев и москвитян». Перевод с латинского О. Шестакова. Архив историко-юридических сведений относящихся до России, издаваемые Н. Калачевым. Книга 2-я, половина 2-я, отделение пятое. М., 1854, стор. 65.

⁶ Стороженко А. В., Стефан Баторий и Днепровские казаки, К., 1904, стор. 268.

грунтоване на розповідях випадкових відвідувачів району Хортиці, які були там майже двісті років після спорудження окопу Дмитром Вишневецьким, має багато серйозних переконачень історичних і географічних даних⁷. На будівництво Новосічинського ретраншаменту С. І. Мишецький прибув сушею з боку Мишуриноного Рогу, чим тільки і можна пояснити пропуски і крапки в тексті його описання замість цифр верст між окремими пунктами району Хортиці. Відстань в одну версту між гирлами Московок він показує 20-ти верстною з віднесенням їх початків до Молочних Вод ніби за 200 верст від Дніпра. С. І. Мишецький твердить, що в часи Сагайдачного в 1630 р. (!) правобережні степи «від великої весняної води... прорило і утворило Хортицький острів».

Рис. 1.

Перше нині відоме зображення району острова Хортиці і Кічкаської переправи наведено на карті р. Дніпра, вміщеної на «Большой карте Литвы, кн. Николая Хр. Радзивилла», виданої в 1613 р.⁸ (рис. 1), де вона займає дві вертикальні смуги, що мають зображення компасних картушок. Дніпро показаний хвилястою стрічкою в одному напрямку з півночі на південь, значні повороти його русла зображені невеликими зворотами, а дніпровські пороги — сходинками. На табл. XVII зображено спрощений варіант карти р. Дніпра наступного видання. Ця карта Радзивілла іноді видається за нібито складену Бопланом. Проте це не так. Як указує В. Кордт (стор. 23 назв. праці), карту видано на 35—38 років раніше, тобто тоді, коли Боплан був ще дитиною.

Судячи з конфігурації правого берега Дніпра, який проти острова Хортиці показаний майже прямим, біля нього немає не тільки острівця Малої Хортиці — Коханія, але навіть миса Коханіє-Кічкаського (порів. з рис. 2). Карту зроблено з натури або вона складена за описом, зробленим уже після 1607 р.*.

⁷ Мышецкий С. И., История о казаках Запорожских... Одесса, 1851.

⁸ Кордт В., Материалы по истории... вып. 2, табл. XV.

* У 1607 р. був дуже високий рівень паводкової води, після якого «нерідко... Дніпро була маловодним по два, по три, по чотири роки підряд» (Швець Г. І.

якийсь там острів, але підкреслюється, що це те місце, де у минулий героїчний час біля Дніпра Дмитро Вишневецький утворив знамениту стоянку воєнного табору і, зайнявши її своїми збройними силами, використав переваги тієї місцевості. Вказується, що він міг там довго триматися проти людей князя (мається на увазі Московський) або хана Перекопського також і їхніх збройних сил. У тому укріпленні, на зовнішньому кордоні Литви, Вишневецький при необхідності міг надавати допомогу — бути корисним своєму королівству, і що потім він успішно пішов повз розташовані вище пороги і непошкодженим прибув у Черкаси.

В. ФОМЕНКО